

'Ter herinnering aan mijn diensttijd in Nederlandsch-Indië'

Batikdoeken met betrekking tot het Nederlandse leger in Nederlands-Indië (1945-1949)

door R.J. de Sturler Boekwijt

Als leidraad voor dit artikel is gekozen voor de collectie Batikdoeken van de heer C. van Ekeris, de collectie van het Koninklijk Nederlands Leger- en Wapenmuseum te Delft, en een doek uit particulier bezit. In zijn geheel beoogt het artikel een representatief beeld te geven van deze specifieke Batikdoeken die in de periode 1945-1950 zijn gemaakt.[1]

Militair-historische context

Op 2 mei 1945 ging de Nederlandse regering in Londen er nog van uit dat de Nederlandse krijgsmacht zou worden ingezet bij de bevrijding van Nederlands-Indië op de Japanners. De Japanse capitulatie op 15 augustus 1945 veranderde echter alles. De oorspronkelijke doelstelling van de te vormen Expeditionaire Macht (EM), een bijdrage te leveren aan de oorlog tegen Japan, kwam te vervallen. Herstel en handhaving van orde en rust in Nederlands-Indië werden nu het belangrijkste. Daarom wilde de Nederlandse regering zo snel mogelijk troepen naar Nederlands-Indië sturen. Vooralsnog beschikte zij slechts over de in Engeland geformeerde en opgeleide 'Light Infantry Battalions' (LIB's). De manschappen hiervan waren oorlogsvrijwilligers (OVW'ers). Deze OVW-bataljons, vierentwintig in totaal, zouden vanaf september 1945 richting 'de Oost' vertrekken. Op 12 oktober 1945 vertrokken de eerste OVW-bataljons (2-13 RI, 1 RS, en 2-14 RI) uit Engeland naar Nederlands-Indië. Een Engelse legermacht was daar op dat moment verantwoordelijk voor de ontwapening en repatriëring van de achtergebleven Japanse troepen. Tevens was deze belast met het handhaven van orde en rust. Vanwege de Britse angst voor escalatie van het conflict, dwong de Britse regering de Nederlandse OVW-bataljons enige maanden te bivakkeren op Malakka. Pas in het voorjaar van 1946 kregen zij toestemming om op Java en Sumatra te landen.

Er werden zeven brigades gevormd, te weten, de T-, U-, V-, W- en X-brigades op Malakka, en de Y- en Z-brigade op Sumatra. De brigades bestonden aanvankelijk uit OVW-bataljons met (onder)officieren van het Koninklijk Nederlands Indisch Leger (KNIL). In deze brigades werkten het KNIL en de Koninklijke landmacht (KL) voortreffelijk samen. Genoemde brigades waren ondergebracht in twee divisies, de A- en B-divisie. De staven bestonden practisch volledig uit KNIL-officieren, terwijl van de manschappen van de bataljons in doorsnee driekwart tot de KL en één kwart tot het KNIL behoorden. In de buitengewesten was nog een aantal losse KNIL- en KL-bataljons aanwezig. De Minister van Oorlog gaf op 20 september 1946 aan alle militairen,

die voor 1 oktober van dat jaar in Nederlands-Indië waren aangekomen, het recht een bijzonder onderscheidingsteken - het zogenaamde OVW-teken - op de rechter bovenmouw te dragen.[2] Uiteindelijk zijn 24 OVW-bataljons naar Nederlands-Indië vertrokken. Naast de uitgezonden OVW-bataljons versterkte Nederland zijn troepenmacht in Nederlands-Indië met reguliere KL-divisies. Vanwege het teruglopend aantal OVW'ers besloot de Minister van Oorlog de nog te vormen divisies met dienstplichtigen te vullen. Uiteindelijk zouden drie divisies en drie zelfstandige infanteriebrigades (ZIB's) voor inzet in Indië worden opgeleid. Vanwege de deplorabele toestand van de Nederlandse kazernes ging de opleiding van de eerste divisie, (1 Divisie '7 December') pas in het voorjaar van 1946 van start.

De 1 e Divisie (C-Divisie '7 December')

De divisie werd opgericht op 1 september 1946 en bestond voor het overgrote deel uit dienstplichtige militairen van de lichte 1945. Zij waren de eerste dienstplichtigen in de geschiedenis van de Koninklijke landmacht die bestemd waren voor uitzending overzee.[3] Als commandant werd benoemd kolonel H.J.J.W. Durst Britt. Met ingang van de datum van oprichting moesten de tot de divisie behorende militairen het daartoe vastgestelde embleem – voorstellende het wapen van Batavia voorzien van de letters E.M. - op de rechter bovenmouw dragen.[4] Op 20 september 1946 werd bij Koninklijk Besluit bepaald dat de 1 Divisie en de daarbij behorende bewakingsbataljons de naam zouden dragen van 1 Divisie '7 December' respectievelijk '7 December bataljons'. De tot deze infanterie-divisie behorende bataljons droegen allen het nummer '3'. [5] Aangekomen in Nederlands-Indië kreeg de divisie bekendheid onder de naam C-Divisie, '7 December'. De toevoeging '7 December' verwijst naar de rede die koningin Wilhelmina op 7 December 1942 in Londen had gehouden, waarin staatkundige hervormingen en beginselen werden aangekondigd betreffende de toekomstige staatkundige verhouding tussen Nederland en Indië.

De 2e Divisie (D-Divisie 'Palmboom')

Het kader van een voorgenomen tweede divisie vertrok begin 1946 voor opleiding naar Engeland en keerde in het najaar naar Nederland terug. Na vier maanden training van de manschappen in Nederland vond op 1 maart 1947 de oprichting van deze divisie plaats.[6] Zij kreeg een component van het wapen van Jan Pieterszoon Coen als mouwembleem.[7] Aan dit embleem dankt de 2e divisie haar bijnaam 'Palmboom-divisie'.

De divisie vertrok in het voorjaar van 1947 naar Nederlands-Indië en kreeg bij aankomst de naam D-Divisie. Haar samenstelling was gelijk aan die van de 1e Divisie, inclusief een aantal bewakingsbataljons. De artillerie echter bleef in Nederland achter.[8] De tot deze divisie behorende bataljons infanterie droegen alle het nummer '4'.

De '3e Divisie' (E-Divisie)

Het feit dat de Nederlandse troepen te maken kregen met een tegenstander die nauwelijks over zware wapens beschikte, deed de Nederlandse regering besluiten om uit de dienstplichtigen van de lichte 1947 geen volledige divisie meer te vormen. Er werden slechts losse bataljons infanterie en kleine onderdelen van de hulpwapens geformeerd en uitgezonden. De 'divisie' vertrok in de maanden november 1947 tot en met februari 1948 naar Nederlands-Indië en kreeg bij aankomst de naam E-Divisie, met het nummer 'S' voor de infanterie bataljons. Hierna volgden nog drie ZIB's. Deze eenheden, met elk drie losse infanteriebataljons, waren bedoeld ter aflossing van de in Indië bevindende eenheden. In 1948 betrof dit de 41e-ZIB, samengesteld uit militairen van lichte 1948 (I), die in de periode juli tot oktober 1948 vertrok. In 1949 volgden

de 42-ZIB, en 43ZIB, samengesteld uit de lichtingen 1948 (II), en 1949 (I) [9] Bij aankomst in Nederlands-Indië kregen deze brigades de namen F-, G- en H-brigade. De 41en 42-ZIB droeg het nummer '6' en de 43-ZIB het nummer 'T'.

In totaal zijn er in de jaren 1945 tot en met 1949, ongeveer 110.000 militairen van de Koninklijke landmacht, 12.000 van de Koninklijke marine, en 4.000 KNIL-militairen uit Nederland naar Nederlands-Indië overgebracht.[10] Op 1 juli 1947 bedroeg de sterkte van de strijdkrachten in Nederlands-Indië: Koninklijke landmacht 69.975 man, Koninklijk Nederlands Indisch Leger 46.660, en Koninklijke marine 14.000 man, waarvan de helft mariniers.[11]

'Ter herinnering aan mijn diensttijd'

De traditie om een herinnering aan de diensttijd of mobilisatie te behouden is zo oud als de Nederlandse dienstplicht, die in 1813 was ingesteld. Dit kon variëren van geschilderde portretten tot gegraveerde tabaksdozen, en sinds het einde van de negentiende eeuw ook uit foto's met de bovenstaande tekst. Uit de periode van de Nederlandse mobilisaties ten tijde van de Eerste en vóór de Tweede Wereldoorlog zijn voorbeelden genoeg bekend. Zo werden aardewerken wandborden met militaire voorstellingen op bestelling geleverd door plateelfabrikanten. Verschillende exemplaren daarvan bevinden zich in de collectie van het Koninklijk Nederlands Leger- en Wapenmuseum te Delft.[12] Door verkoop van deze wandborden kwam geld beschikbaar voor 'de ontwikkeling en ontspanning van de dienstplichtigen'.[13]

De periode 1945-1950

Voor het eerst in de geschiedenis van de Koninklijke landmacht werden in de periode 1945-1950 dienstplichtige militairen opgeleid en uitgezonden naar onze overzeese gebiedsdelen. In dit geval Nederlands-Indië. Na de Tweede Wereldoorlog, de Japanse bezetting van het voormalig Nederlands-Indië, het uitroepen van de Republiek Indonesia (15 augustus 1945), en de daarop volgende *Bersiappperiode*[14], kwamen de Nederlandse militairen in opdracht van de regering orde en rust te herstellen. Zo kwamen zij in contact met de Indonesische bevolking en cultuur, en werden in opdracht van Nederlandse militairen doeken gebatikt, ter herinnering aan hun diensttijd in wat toen nog 'Nederlandsch-Indië' heette.

Soms werden gebatikte doeken op initiatief van de inlandse bevolking uit dankbaarheid aangeboden aan een legeronderdeel. In de vaste fotorubriek 'Waargenomen', in het weekblad *Wapenbroeders* van 15 augustus 1948 [15] is een foto opgenomen met de tekst: 'Door de *Wedana* [Inlandse bestuursambtenaar] te Ambarawa werd aan het 'Amsterdams Bataljon', 2-7 RI een fraaie doek aangeboden als dank voor het vele werk, door het bataljon verricht. Bij terugkeer naar Holland zal deze doek aan het Gemeentebestuur van Amsterdam worden aangeboden.' Ook werden gebatikte doeken aangeboden bij feestelijkheden. In dezelfde fotorubriek van *Wapenbroeders* van 9 december 1948 [16] staat te lezen: '4-6 RI vierde te velde zijn 2-jarig bestaan. Het werd een heel feest en de burgerij kwam een gebatikt vaandel aanbieden. V.l.n.r. [op de afgedrukte foto] de Patih, Raden Patankoesomo, de wnd. Cdt. Maj. Bernhardi en de soldaten 1e kl. Laumen (Beek) en Thijssen (Wellerlooi)'. Een heel ander jubileumdoek is nr.II, te zien op afbeelding 13. Het betreft een doek aangeboden aan de winnaar van de wedstrijd speerwerpen bij de jubileumfeesten van 1948 ter gelegenheid van het 50 jarig regeringsjubileum van koningin Wilhelmina.[17]

In het kader van herdenkingen, gebeurtenissen of acties zijn ook doeken bekend. Zo is een foto afgedrukt in *Wapenbroeders* van 30 december 1948 met de tekst 'Vertraagde thuisvaart' en een gedicht.[18] Op de foto staan twee Nederlandse soldaten met vermoedelijk een gebatikte doek.

Op dit doek staat het embleem van de OVW en het bataljonsembleem van 2-10 RI met de tekst 'Wegens overweldigend succes 1 jaar geprolongerd.' Een en ander heeft betrekking op het moeten nadienen van de aanvullingstroepen die later in Indië waren aangekomen om het bataljon te versterken. Afbeelding 15 (boven) toont een vergelijkbaar exemplaar. Dit gebatikte hals/monddoek herdenkt een actie van de tijgerbrigade bij Ambarawa. Ook zijn er gebatikte doekjes bekend van legeronderdelen die bij nadere beschouwing militaire zakdoeken zijn geweest (zie bijvoorbeeld nr.17, afbeelding 16).

In de periode van 1942 tot 1950 was katoen van goede kwaliteit schaars. Daarom werden voor Nederlandse militairen zakdoeken gebatikht bij de lokaal aanwezige ateliers. Ook zijn er relatief veel doeken op bestelling gebatikht om mee naar huis te nemen als souvenir (nr.9, afbeelding 9). De lokale batikateliers speelden daar handig op in door op eigen initiatief een groot aantal batikdoeken en doekjes te vervaardigen. Een embleem van een legeronderdeel naar keuze kon er dan later aan worden toegevoegd (nr.17, afbeelding 16).

In een vermanend artikel met de titel 'Kunst en weggegooid geld', in *Wapenbroeders* van 2 december 1948 [19] staat het volgende geschreven: 'In Banjoemas, een belangrijk centrum van de batikindustrie, worden doeken gebatikht, speciaal voor de Nederlandse militairen. Ze zijn gruwelijk. Het ontwerp komt vermoedelijk van een vindingrijk soldaat, die een blijvende herinnering wilde hebben aan de krijgsverrichtingen van zijn brigade. Op het doek is een deel van de kaart van Java getekend met de opmarsweg van de brigade. Daar boven staat in het Nederlands "Ter herinnering aan mijn verblijf in Indië" en de data van aankomst en vertrek; aan de benedenrand staat de naam van het onderdeel en speels ergens in de ruimte tussen "herinnering" en het brok Java zweven de Divisie- en Bataljonsemblemen. Om geen open plekken te laten heeft de batikster de rest van het doek opgevuld met wajangfiguren. Wie op zoek is naar iets moois en zich door een stapel van zulke lappen heeft heengewerkt, verademt, als hij eindelijk weer een eenvoudige, conservatieve *slendang* of *sarong* in handen krijgt, in diepbruin met donkerblauw, met motieven grillig en aanhoudend als gamelanmuziek.' Vervolgens geeft de anonieme auteur nog enige voorbeelden van 'kunst en kitsch'. Interessant is in dit artikel verder het volgende citaat: 'Wie alleen koopt wat voor het volk gemaakt is, en niet voor de toeristen, die is aan de veilige kant. Het oordeel over de volkskunst ligt bij het volk. Waarbij rekening gehouden moet worden met de omstandigheid, dat de smaak van het volk soms door buitenlandse invloeden is bedorven. Kleedjes in het genre van die herinneringen gefabriceerd in Banjoemas gaan er misschien na verloop van tijd ook bij het volk in.'

De batikcultuur op Java

Op Java bestond de batikcultuur al eeuwen. Algemeen wordt aangenomen dat gebatikte doeken al werden gemaakt in de veertiende en vijftiende eeuw [20] Toen de Verenigde Oost-Indische Compagnie (VOC) factorijen vestigde op Java, dreef men van daaruit handel met de inlandse bevolking en inheemse vorstendommen. De VOC nam naast specerijen ook textilia als luxe handelswaar mee naar Holland, zoals *sits* (geweven kleden) uit India. Pas sinds het begin van de negentiende eeuw gingen de Europeanen zich meer interesseren voor de kunst en cultuur van Azië, met name Nederlands-Indië. Zo verschenen er over textilia en vooral over batik voor het eerst verscheidene wetenschappelijke publicaties.[21] In de collectie textilia van het Museum voor Volkenkunde te Rotterdam bevindt zich onder meer een collectie negentiende eeuwse batikdoeken die door Ellie van Rijckevorsel en G.P. Rouffaer zijn bijeengebracht. Deze collectie staat internationaal hoog aangeschreven door haar verscheidenheid en hoge kwaliteit en om haar documentatiewaarde.

Alvorens de in dit artikel afgebeelde doeken nauwkeurig te beschrijven, geven wij eerst een aantal belangrijke aspecten. Alle doeken die worden besproken zijn te catalogiseren onder de naam *batik pesisir* of *batik pasisir* (*pesásir*=strand en *pasir*=zand). *Pasisár* is de algemene naam voor Java's noordkust. Hiermee wordt bedoeld batik die afkomstig is uit alle gebieden buiten Solo en Yogyakarta, met als belangrijk centrum Pekalongan. De term kan ook vertaald worden als batik uit de kuststreken of zelfs 'buitengebieden' en, gelet op de dessins en kleuren, als niet-traditionele batik. De 'buitengebieden' liggen niet altijd aan de kust. Pekalongan (Kota Batik) wordt gezien als het centrum waar alle stijlafwijkingen en nieuwe ontwikkelingen voorkomen (afbeelding 2). Dat vindt zijn oorsprong in het feit dat deze plaats een internationaal handelscentrum is waar veel zakenlieden zich hebben gevestigd. Sedert het midden van de negentiende eeuw maakten Nederlandse vrouwen gebruik van de batiktechiek om daarin Europese motieven te laten verwerken. Ook nu nog zijn Europese stijlen te herkennen in ontwerpen met Europese vruchten, bloemen en planten. Deze stijl wordt met *buketan* (boeketten) aangeduid.[22] Zo zijn ook Chinese stijlelementen in ontwerpen aan te wijzen, die vaak zijn gebaseerd op versieringen van geïmporteerd Chinees porselein. De periode 1942-1950 was voor Java een moeilijke tijd, er was gebrek aan goede stoffen. Tot aan de Tweede Wereldoorlog maakte men gebruik van fijne uit Nederland afkomstig katoen. Batiks vervaardigd tussen 1942 en 1945 met Japanse motieven zoals chrysanten, zeer kleurrijk maar ook bewerkelijk, worden met *batik Hokokai* aangeduid.[23] De doeken die besproken zullen worden zijn bijna allemaal met de hand gebatikt. Handarbeid was goedkoop en de opdrachtgevers, de Nederlandse militairen, hadden veelal specifieke wensen ten aanzien van het onderwerp en de voorstelling. Met de hand batikken wil zeggen dat de van te voren betekende stof met vloeibare was uit een tuitvormige pen (een zogenaamde *canting*) wordt nagetrokken, zie afbeelding 11. Bepaalde delen van het ontwerp worden ook met was bedekt, telkens voordat de stof in een bepaalde grondkleur wordt gedompeld, waarbij alleen de niet met was bedekte delen kleur aannemen. De hier en daar uitvloeiende was en de gele, indigo en bruine kleuren, geven hand-batikwerk een speciale charme. Daar waar sprake is van *getjapte* (gestempelde) motieven, kan men aannemen dat de gebruikte tjaps (stempels) al voorhanden waren en veelal lang in gebruik. *Tjaps* (in de tegenwoordige spelling *caps*) worden van koper gemaakt, zie afbeelding 12.[24] Het aanmaken hiervan vraagt een behoorlijke investering. Daarnaast vraagt het werken ermee een andere organisatie van arbeid; het is bepaald geen eenvoudige zaak. Voor een motief heeft men twee *tjaps* nodig die spiegelbeeldig aan elkaar behoren te zijn, in verband met het dubbelzijdig bedrukken van het doek. Voordat een batikatelier besluit deze te laten maken zal daar een behoorlijke vraag van afnemers tegenover moeten staan. De meeste stempel-motieven worden gebruikt voor de productie van kleding zoals *kains* (wikkelrokken) en sarongs. Veelal zijn de randversieringen van deze doeken gestempeld. De grotere batikmotieven worden eerst getekend op kalkeerpapier en daarna overgebracht op het te batikken doek, waarna het hele proces van batikken kan beginnen.[25]

Beschrijving van enkele batikdoeken

De beschrijving per doek is onderverdeeld in drie elementen, de stijlbeschrijving, afbeeldings- en themabeschrijving, alsmede een militair-historische toelichting.

Nr. 1, zie afbeelding 1 en vooromslag

Tekst: 'INDIË TER HERINNERING AAN MIJN DIENSTTIJD.'

Vermelding: Batikerij Garoeda, Modjokerto (Pekalongan)

Afmeting: 102,5 x 103,0 cm

Stijlbeschrijving:

Dit batikdoek is qua techniek gecombineerd, dat wil zeggen dat het centrale thema (tekst met embleem 4e Bat. Jagers) met de hand is gebatikt en dat de randen (tumpal) zijn getjapt in een *jlamprang patroon* ('hoekige' tekenstijl). Deze tjap wordt ook gebruikt als randversiering voor de *sarong/kain pandjang* (*pandjang*=lang). Het *jlamprang-patroon* is een traditioneel motief dat geïnspireerd is door Indiase *patola-ikat* motieven. De geweven Indiase *patola-ikats* zijn al sinds de zestiende eeuw in Indonesië bekend.

Afbeeldings- en themabeschrijving:

Doek, (ruitvormig te bezien) met embleem van het Garde Regiment Jagers op een groen veld. Tekst '4e Bat. Jagers', gevat in een goudbruin omkaderd indigogekleurd wapenbord versierd met twee goudbruine lauwertakken, palmboom (embleem D-Divisie) en wit-geel-bruine *lontarpalm* bladeren. Tekst op het groene veld, '-INDIË- Ter herinnering aan mijn diensttijd'.

Militair-historische toelichting:

Het 4e Bataljon Garde Regiment Jagers (4-GRJ voortgekomen uit LI-45) behoorde als bataljon tot een van de drie infanterie brigades van de voormalige 'Palmboom' Divisie. Het 4-GRJ vertrok naar 'de Oost' op 30 juni 1947 en keerde weer terug naar Nederland op 2 maart 1950.

Nr. 2, zie afbeelding 2

Tekst: 'PEKALONGAN 2-2-4 R.I.'

Batikkerij: onbekend, Pekalongan

Afmeting: 36,0 x 39,0 cm

Stijlbeschrijving:

De tekst is met de hand gebatikt de emblemen zijn getjapt.

Afbeeldings- en themabeschrijving:

Doek, indigo met vijf emblemen. Het centraal geplaatste zeshoekige embleem van de W-brigade is oranje van kleur met twee lauwertakken, een gestileerde bajonet met de letter W groen/blauw van kleur. De OVW-emblemen en de emblemen van de 'Kennemers' zijn groen met oranje en blauw.

Militair-historische toelichting:

Dit doek draait om drie onderdelen, het 2-2-4 RI (de 2e compagnie van het 2e bataljon van het 4e regiment infanterie), een OVW-bataljon met de naam 'de Kennemers', en de W- brigade. Het 2-4 RI (OVW 'de Kennemers') is opgericht te Noordwijkerhout als LIB op 17 november 1945. Het is voortgekomen uit de Binnenlandse Strijdkrachten (BS), regio Kennemerland.[26] Het LIB is op 30 november 1945 vertrokken uit Nederland naar Wokingham, Engeland. Op 31 december 1945 vertrok dit onderdeel richting Nederlands-Indië, werd op Malakka ontscheept op 29 januari 1946, en verbleef aldaar te Mersing. Op 15 februari 1946 werd 2-4 RI ingedeeld bij de op die datum te Chaam opgerichte W-brigade. Commandant was kolonel H.A. Reemer. Op 28 maart 1946 vertrok het onderdeel naar Batavia, waarna het op 21 juni 1948 terug ging naar Nederland.[27]

Nr. 3, zie afbeelding 3

Tekst: 'CHERIBON - 1 AUG 1947- SLAMAT DATANG- TENTARA KERADJA'AN BELANDA' en het embleem van de Expeditionaire Macht
Batikkerij: onbekend, Cheribon
Afmeting: 31,5 x 31,5 cm

Stijl-, afbeeldings- en themabeschrijving:

Doek, ruitvormig te bezien, polychroom gekleurd, met tekst en *getjapt* embleem E.M. op blauw hoekveld. De doek is voorzien van met de hand gebatikte motieven. Het linker en rechter hoekveld bestaat uit het *tjeplok* (*ceplik*) floraal behangsel motief. Het kepevormig motief in het midden is opgebouwd uit het *parang klink-motief* met in het midden het *mirong*-(*semen gurdo* motief). Het *parang klink-motief* symboliseert (kleine) gebroken hakmessen en het *mirong*-(*semen gurdo*) motief symboliseert de mythologische koningsvogel *Garuda*.^[28] Het *mirong* motief symboliseert ook verzetten, bijvoorbeeld een koning die zich verzet tegen zijn soeverein.^[29] Na analyse van de motieven kan men concluderen dat hier sprake is van verborgen Indonesisch/nationalistische informatie.

Militair-historische toelichting:

De tekst 'Slamat Datang- Tentara Keradja'an Belanda' betekent 'Welkom, leger van het Koninkrijk der Nederlanden'. Dit doek is gebatikt in de periode van de eerste politieke actie die liep van 21 juli tot en met 4 augustus 1947. Aan welk bataljon dit doek is aangeboden staat er niet op vermeld, maar vermoed kan worden dat dit het 3-1 RI was.

Nr. 4, zie afbeelding 4

Tekst: 'TER HERINNERING AAN MIJN DIENSTTIJD OP JAVA'
Batikkerij: onbekend
Afmeting 100,0 x 47,0 cm

Stijl- en afbeeldingsbeschrijving:

Het doek is polychroom gekleurd met een blauwe achtergrond en is overwegend met de hand gebatikt. Het E.M. embleem is *getjapt*. Op dit doek zijn vier *wayang-kulit* figuren afgebeeld. De afbeelding is een scene uit een heldenepos. De twee linkerfiguren zijn krijgers van de tegenpartij, de *Kaurawa*; rechts zien we de edele krijgers van de *Pandawa-groep*. De scene symboliseert de strijd tussen goed en kwaad.

Militair-historische toelichting:

Van dit doek met het embleem van de Expeditionaire Macht zijn er meerdere bekend, soms met de jaartallen 1946-1950. Op ieder doek staan andere wajangfiguren afgebeeld.

Nr. 5, zie afbeelding 5

Tekst: (In banderol) '-2E MITR.COMP.-'
Batikkerij: Zeer waarschijnlijk Garoeda, Modjokerto (Pekalongan)
Afmeting: 105,5 x 101 cm

Stijlbeschrijving:

Als doek nr. 1.

Afbeeldings- en themabeschrijving:

Doek (diagonaal te bezien) met de emblemen van links naar rechts van de D-Divisie ('Palmboom' divisie), thema embleem met tekst '-2e MITR.COMP.-' en het gelegenheidseembleem van het 2e mitrailleur-bataljon op een groen veld. Het thema-embleem van de 2e mitrailleur-compagnie is een wapenschild met 4 verticale banen bruin en geel, met in het midden een blauw ovaal met een zogenaamde 'grafklauw' (volgens sommige veteranen zou dit de hand van de compagniescommandant zijn[30]). Achter dit wapenschild is gedeeltelijk een zwaard zichtbaar.

Militair-historische toelichting:

De 2e mitrailleurcompagnie was een onderdeel van het 2e mitrailleurbataljon. Deze compagnie vertrok, als onderdeel van de 2e-Divisie, naar Nederlands-Indië op 30 juli 1947 en ging naar Nederland terug op 20 maart 1950.

Nr. 6, zie afbeelding 6

Tekst: 'TER HERINNERING AAN MIJN DIENSTTIJD.'

Vermelding: Batikerij Han Hwoe Madisen (Java)

Afmeting: 99,0 x 96,0 cm

Stijl- en afbeeldingsbeschrijving:

De afbeelding op de doek is diagonaal geplaatst, en valt qua beschrijving in vier delen uiteen. Een *getjapte* rand, met afbeeldingen van vruchten. Een met de hand gebatikt Indonesisch landschap in een medaillon met daarin een Nederlands landschap in hartvorm met daarboven het toenmalig embleem van het Korps Geneeskundige Troepen, een afbeelding van het eiland Java, de namen van allerlei steden en dorpen alsmede van de omringende zeeën, en een afbeelding van een palmboom, boomtakken met vogels, tekst en wolken. De opdrachtgever van dit doek is duidelijk betrokken geweest bij de versiering ervan. Aan de randversiering met afbeeldingen van verschillende Indische vruchten zijn de Nederlandse benamingen toegevoegd. Het in het medaillon geplaatste hart bevat een typisch Nederlands landschap, compleet met molen. Uit de naam van de batikkerij en de twee *getjapte* bloemen naast het medaillon, kan worden afgeleid dat de eigenaar van Chinese afkomst was.

Militair-historische toelichting:

In de bovenste punt van het doek is het embleem afgebeeld van het Korps Geneeskundige Troepen en in de onderste punt dat van de D-Divisie (Palmboom). De eenheden van het Korps Geneeskundige Troepen, die uitgezonden werden als onderdeel van de 2e divisie, waren drie hulpverbandplaatsafdelingen en een veldhospitaal.

Nr. 7, zie afbeelding 7

Tekst: (op banderol) 'CARR.PEL. OST-CIE.'

Plaatsnamen: BATAVIA, SOEKARADJA, TJITJOEROEG, TJIBADAK, SOEKABOEMI, TJIANDJUR, SEMARANG

Dateringsvermelding: 9 SEPTEMBER [...] 17 AUGUSTUS '49 Batikkerij: onbekend

Afmeting: 100,0 x 101,0 cm

Stijl-, thema- en militair-historische beschrijving:

Dit doek moet bekeken worden als ruit en de afbeelding valt in drie delen uiteen:

Een opvallende rand, een typisch Indonesisch landschap en een afbeelding van het eiland Java met datum, plaatsnamen met afbeeldingen van verschillende door het onderdeel gedragen emblemen. De hier gebruikte randversiering is mogelijk eerder ontworpen om een gebatikte wajangfiguur te omkaderen. Wajang-afbeeldingen worden vaak als wandversiering gebruikt. Zo zijn in deze rand ook drie mythologische figuren aanwezig, te weten in de punt onderaan het gezicht van *Banaspati*, de 'Heer van het Woud'. In de linker- en de rechterhoek is telkens een feniks afgebeeld. Deze mythologische vogel is van oorsprong een Chinees motief en overgenomen van porselein en textiel.

In het landschapsgedeelte zijn verschillende interessante elementen afgebeeld, onder andere twee bergen met sneeuw. De berg met sneeuwtop (Fuji) is een element uit de Japanse bezettingsperiode. Fuji werd toen veelvuldig gebruikt op batik-wandversieringen. Een opmerkelijk detail in het landschap is een *tani* (boer) met een kruik in zijn hand. Deze figuur is vrijwel zeker een toespeling op de naam Kruikemeier, de toenmalige bataljons-commandant van het 431e Bataljon Infanterie.

Het onderste gedeelte van het doek met de afbeelding van het eiland Java, heeft als centraal thema het embleem van het *Carrier-Peloton*, van de ondersteuningscompagnie van het 7e bataljon Garde Regiment Grenadiers (7-GRG). Dit bataljon werd in Indië het 431e Bataljon Infanterie genoemd. Het werd op 1 juli 1949 opgericht en kwam voort uit de 1e lichter van 1949. Onder de afbeelding van het eiland Java zijn verschillende onderdeelseemblemen van het 431ste Bataljon Infanterie zichtbaar. Van links naar rechts: de jachthoorn van het Garde Regiment Jagers, het embleem van het Territoriaal (tevens Troepen) Commando 'West Java', het embleem van het Garde Regiment Grenadiers, en dat van de H-brigade. Verder staat vermeld: '17 Augustus 1949', de vertrekdatum van het bataljon uit Nederland, en 9 September [zonder jaar]. De vermelde plaatsnamen zijn legeringsplaatsen.

Nr. 8, zie afbeelding 8

Tekst: 'TER HERINNERING AAN STAF.CIE.TJAKRA.II'

Batikkerij: onbekend

Afmetingen: 101,0 x 104,0 cm

Stijl en afbeeldingsbeschrijving:

Dit doek is qua afbeelding indrukwekkend: het toont een rode tijgerkop met daaromheen een witte *tjakra* (*cakra*), dat is een werpster, en vier krissen. De achtergrond is donkerblauw. Het hele doek is met de hand gebatikt.

Militair-historische toelichting:

Voor zover is na te gaan zouden de bataljons *Tjakra* I en II zijn opgericht tussen 1947 en 1948 op het eiland Madoera. Het zou hier gaan om ex-militairen van het voormalige Korps *Barisan Tjakra* aangevuld met jonge vrijwilligers. Vóór de inval van Japanse troepen in 1942 was de *Barisan Tjakra Madoera* een hulpkorps ten behoeve van het KNIL. Deze *Barisan*-eenheden hadden voor de oorlog een zeer goede reputatie.

Nr. 9, zie afbeelding 9

Tekst: 'GROETEN UIT CHERIBON 3-1 RI'

Batikkerij: onbekend

Afmeting: 86,0 x 89,0 cm

Stijl- en afbeeldingsbeschrijving.

Dit doek (diagonaal te bezien) is, gelet op de tekst, een typisch souvenir doek. De *wayang-kulit* figuren en de twee vogels en vlinders zijn *getjapt*. De randmotieven en het embleem met tekst is met de hand gebatikt. De achtergrond is blauw. Er zijn drie randmotieven te determineren: het *parang sarpa motif*, (slang) op de lange zijden[31], een *kawung motif* (palmvrucht) op de onderste punt, en een geometrisch motif op de linker- en de rechterhoek. Deze motieven worden veel toegepast bij de *kain panjang*.

Militair-historische toelichting:

Het 3-1 RI is op 1 september 1946 opgericht. Het vertrok op 27 september 1946 naar Nederlands-Indië, en ging terug naar Nederland op 14 oktober 1949.

Nr. 10, zie afbeelding 10

Tekst: '3e PELETON 2 Cie. INF.XXV'

Batikkerij: onbekend

Afmetingen: 188,0 x 125,0 cm

Stijl- en afbeeldingsbeschrijving:

Dit doek is met de hand gebatikt. De achtergrond is blauw, de cirkel in het midden geel en de hondenkop is zwart met een rode tong.

Militair-historische toelichting:

Het 3e Peloton 2e Cie Infanterie KNIL XXV (*Andjing NICA Hitam*) is voortgekomen uit het Bataljon Bewaking V KNIL. Het bataljon werd pas begin 1949 geformeerd en heeft voornamelijk dienst gedaan in Midden-Java (de Vorstenlanden). In navolging van Infanterie V (*Andjing NICA*) bestond ook hun embleem uit een hondenkop, maar verschilt hierin dat het embleem van de *Andjing Nica* een rode hondenkop heeft met een geheel andere uitdrukking.

Nr. 11, zie afbeelding 13

Tekst: 'JUBILEUMFEESTEN 1948 POERWOKERTO 1E PRIJS SPEERWERPEN'

Batikkerij: onbekend Afmetingen: 50,0 x 53,0 cm

Collectie: S.A. Lapré

Stijl- en afbeeldingsbeschrijving:

Het bloemenrandmotief en de bloemenkrans in het midden zijn *getjapt*, het embleem van de V-brigade met de tekst is met de hand gebatikt.

Militair-historische toelichting:

Zoals eerder vermeld heeft de tekst van dit doek betrekking op het 50-jarig regeringsjubileum van Koningin Wilhelmina. De winnaar van dit doek, de heer S.A. Lapré (RMWO) uit Ermelo, was toen eerste luitenant bij Infanterie V (*Andjing NICA*). Infanterie V (opgericht 2 december 1945)[32] was een onderdeel van de in begin 1946 opgerichte V-brigade.

Nr. 12, zie afbeelding 14 (boven)

Tekst: 'DRUMBAND 41 R.V.A. 1948-1950'

Batikkerij: onbekend, Pekalongan

Afmetingen: 52,0 x 49,5 cm

Stijl- en afbeeldingsbeschrijving:

Dit doek moet bekeken worden als ruit. Het bloemenrandmotief is *getjapt*, de emblemen, het eiland Java, de soldaten en de tekst zijn met de hand gebatikt. Interessant zijn de twee militairen op dit doek. Deze tekeningen zijn overgenomen uit een beeldroman over het leven van Jan Soldaat (met karikaturale inslag). Deze beeldroman werd uitgegeven door de NIWIN (Nationale Inspanning Welzijnsverzorging Indië). De oorspronkelijke tekeningen moeten zijn gemaakt rond 1948, en zijn gesigneerd 'W' of 'Nieuwenhuys'. Ook staat afgebeeld het embleem van het Territoriaal (tevens Troepen) Commando 'West Java'.^[33]

Militair-historische toelichting:

Het 41 RVA (Regiment Veldartillerie) is opgericht op 1 juli 1948 en bestond uit dienstplichtigen. De afgebeelde drumband is waarschijnlijk een gelegenhedenensemble. Het onderdeel vertrok naar Indië op 27 september 1948 en ging terug naar Nederland op 6 juni 1950.

Nr. 13, zie afbeelding 14 (onder)

Tekst: 'HERINNERING AAN MIJN DIENSTTIJD OP JAVA'

Batikkerij: onbekend

Afmetingen: 44,5 x 44,5 cm

Collectie: Koninklijk Nederlands Leger- en Wapenmuseum (reg. 111441)

Stijl- en afbeeldingsbeschrijving:

Voor de kenners van het wajangspel bevat dit doekje onmiskenbaar Indonesisch/nationalistische informatie. Interessant is dat deze doekjes met 'verborgen' nationalistische propaganda op kleine schaal verkocht zijn aan de niets vermoedende Nederlandse militairen. De *wayang-kulit* figuren zijn als volgt te karakteriseren: twee zijn krijgshelden, die in het 'spel' behoren tot de tegenpartij. Zij staan bekend als krachtige beroepsvechters van overzee, grof en onbeschaafd. Een en ander is herkenbaar aan de demonische gezichten met grote neuzen, ronde ogen, en de onverfijnde lichaamsbouw. Het onderste hoekveld, met het motief waarop de wajangfiguren staan, noemt men het *jambulang juwet* motief.^[34] *Jambulang* betekent grote, van bamboe gevlochten mand. '*Juwet*' is de naam van de (giftige) plant *Eugenia Jambolana Lam* behorende tot de familie van de *Myrtacea*. Het doekje is geheel met de hand gebatikt.

Militair-historische toelichting:

Dit doekje is op kleine schaal verkocht als souvenir aan de Nederlandse militairen.

Nr. 14, zie afbeelding 15 (links)

Tekst: 'STOOTTROEPEN, TJITRAKSI EN DESTODJOEMENO 31 DEC. 1948
AMBARAWA'

Batikkerij: *Aloen*

Afmeting: 87,0 x 37,0 cm

Stijl- en afbeeldingsbeschrijving:

Gebatikte, driehoekige militaire mond/halsdoek met de emblemen van de stoottroepen en de tijgerbrigade. De twee afgebeelde *wayang-kulit* figuren tonen een scène uit een bekend wajangheldenepos *Mahabharata Bharata*, en wel uit de *Bharatajuddha* wat betekent de 'grote

broederstrijd'. De linker heldenfiguur heet *Tjitraksi (Citraksi)* en de rechter *Destradjoemena (Destrajumena)*. Verder zijn florale motieven toegevoegd.

Militair-historische toelichting:

Deze militaire mond/halsdoek heeft betrekking op een actie van de Tijgerbrigade (T-brigade) bij Ambarawa op 31 december 1948. Het le bataljon stoottroepen was een onderdeel van de T-brigade. Deze brigade werd opgericht op 15 januari 1946.[35] De mond/halsdoek is waarschijnlijk bij de lokaal aanwezige Batikkerij *Ajoen* gebatikt.

Nr. 15, zie afbeelding 15 (links)

Tekst: 'KEDOENGWOENI JAVA, SEPTEMBER 1947'

Batikkerij: 'Lem' Kedoengwoeni

Afmeting: 51,0 x 34,0 cm

Stijl- en afbeeldingsbeschrijving:

Een Nederlandse vlag met daarop de gebatikte emblemen van de 'Kennemers', W-brigade, de OVW en het mouwembleem van de KL. Verder staan afgebeeld het mouwlint 2-4 RI, een Indonesisch landschapje (een berg, een paalwoning met palmbomen) en een Hollandse watermolen. Opvallend is dat de genoemde afbeeldingen kwalitatief heel fijn zijn gebatikt.

Militair-historische toelichting:

Alle afgebeelde onderdeelsemblemen zijn eerder beschreven onder het doek Nr. 2.

Nr. 16, zie afbeelding 15 (rechts)

Tekst: 'CHERIBON 5 AUGUSTUS 1947, SLAMAT DATANG TENTARA KERADJAN BELANDA'

Batikkerij: onbekend. Cheribon

Afmeting: 32,0 x 32,0 cm

Stijl- en afbeeldingsbeschrijving:

Voor de vertaling van de tekst zie Nr. 3.

Militair-historische toelichting:

Op het blauwe hoekveld zijn drie emblemen *getjapt*, het 1-4 RI ('Haags' Bataljon) embleem, de W-brigade, en het OVW-embleem. Het 1-4 RI is als LIB opgericht op 25 september 1945. Het bataljon ging naar Wokingham (UK) op 30 november 1945. Dit onderdeel bijgenaamd de 'Haagsche Valken', vertrok uit Engeland op 31 december 1945 richting 'de Oost'. De manschappen werden ontscheept op Malakka op 29 januari 1946 en gelegerd te Kangkar Kahang. Op 28 maart 1946 vertrok het bataljon, als onderdeel van de inmiddels geformeerde W-brigade, naar Batavia. Op 3 juli 1948 vertrok de W-brigade naar Nederland.

Nr. 17, zie afbeelding 16

Tekst: 'GAROET, 1948-1950, L.T.D. 715'

Batikkerij: Onbekend, Garoet

Afmeting: 31,5 x 31,5 cm

Stijl- en afbeeldingsbeschrijving:

Dit doekje is een typisch voorbeeld van een gebatikte legerzakdoek.

Militair-historische toelichting:

Deze gebatikte 'militaire zakdoek' draagt het embleem van de Leger Technische Dienst 715 (LTD 715). Deze ondersteuningseenheid was van 1948 tot 1950 gelegerd in de *Pakoe Boewono*-kazerne te Garoet. Over dit onderdeel is verder helaas weinig bekend.

Nr. 18, zie afbeelding 17

Herinneringsdoek B-Divisie

Batikkerij: Tjioe Jiauw Ging, Pekalongang Java

Afmetingen: 188,0 x 125,0 cm

Stijl- en afbeeldingsbeschrijving:

Een geheel met de hand gebatikte herinneringsdoek, met een overzicht van alle onderdelen die behoorden tot de B-Divisie. Voor de identificatie van de onderdelen zie de verklaring bij afbeelding 20.

Militair-historische toelichting:

Dit uitzonderlijke batikdoek zou bedoeld zijn als afscheidscadeau voor generaal J.K. Meyer ter gelegenheid van zijn afscheid als commandant van de B-Divisie. Voor men het echter kon overhandigen was de generaal al naar Nederland vertrokken. Men besloot het doek in Nederland alsnog te overhandigen. Toen het doek in Nederland was aangekomen bleek echter dat generaal Meyer inmiddels naar de Verenigde Staten was geëmigreerd. Uiteindelijk is het doek in de collectie van de heer Van Ekeris terechtgekomen.

Met dank aan:

De heer C. van Ekeris, 's-Gravenhage, voor het beschikbaar stellen van zijn collectie batikdoeken en het verstrekken van militaire documentatie en informatie.

Mevrouw drs. A.M.L.R. Djajasoebrata, conservator van het Museum voor Volkenkunde, afdeling Indonesië, te Rotterdam, voor de informatie betreffende de batiktechniek, en stijlen en motieven.

Mevrouw drs. M. Pool, restaurator textiel van het Koninklijk Nederlands Leger- en Wapenmuseum te Delft; voor het conserveren en het voorbereiden voor het fotograferen van de batikdoeken.

De heer S.A. Lapré (RMWO), voor het beschikbaar stellen van een bijzondere batikdoek (zie Nr. 11) uit zijn privé bezit.

De heer J.A. Buijse, directeur van het Koninklijk Nederlands Leger- en Wapenmuseum te Delft, voor zijn toestemming voor publicatie van het doek Nr. 13.

Mevrouw H. Jansen, en mevrouw E. de Stürler Boekwilt-van den Berg voor de diverse ondersteunende werkzaamheden.

LITERATUURLIJST

- Brouwer, A.M., *Tussen Sawahs en Bergen. Het leven van de soldaten in de Tijgerbrigade* (Salatiga 1948).
- Cats, B.C., *LIB's in de tropen* (Maastricht 1961).
- Hamzuri, *Batik Klasik/Classical Batik* (3e druk; Jakarta 1989).
- Kruls, H.J., *Nederland Paraat?* (Amsterdam 1948).
- Lapré, S.A., *Het Andjing NICA Bataljon (KNIL) in Nederlands-Indië* (2e druk; Ermelo 1988).
- Os, F.W. van en P. Wibisono, *Batik Sukma Jawa/De ziel van Java* (Tilburg 1996). - Sprang, A. van, *Wij werden geroepen* ('s-Gravenhage 1949).
- Veldhuisen-Djajasoebrata, A., *Bloemen van het heeal. De kleurrijke wereld van de textiel op Java* (Amsterdam 1984).
- Vogelpoel, J.F.R. van, *De Koninklijke landmacht na de Tweede Wereldoorlog, II, De opbouw ten behoeve van de pacificatie van Nederlands-Indië* ('s-Gravenhage 1959).
- *Wapenbroeders/Saudara Seperduangan* (Batavia 1946 juli 1950).
- *Weerzien met Indië. De politionele acties*, nr. 48 (Zwolle 1996) 1143-1162.

NOTEN

1. Dit artikel moet gezien worden als inleiding voor een catalogus behorende bij een voorgenomen tentoonstelling over het onderwerp in het Legermuseum.
2. J.F.R. van Vogelpoel, *De Koninklijke landmacht na de Tweede Wereldoorlog*, hoofddeel II, *De opbouw ter behoeve van de pacificatie van Nederlands-Indië*, hoofdstuk IV ('s-Gravenhage 1959) 32.
3. H.J. Kruls, *Nederland paraat?* (Amsterdam 1948) 197. - Alfred van Sprang, *Wij werden geroepen* ('s-Gravenhage 1949) 18 en 19.
4. Vogelpoel, *Koninklijke landmacht*, II, 33.
5. Ibid., 34.
6. Ibid.
7. Ibid.
8. Ibid.
9. Ibid, 35.
10. Ibid, bijlage 6.
11. *Weerzien met Indië. De politionele acties*, nr. 48 (Zwolle 1996) 1145.
12. Collectie KNLWM, 'Aardewerk wandbord mobilisatie' (1914), reg. nr. 067555, en (augustus 1939), reg. nr. 059091.
13. Veilingcatalogus 't Prinsen Antiekhof, 'Wandbord 'Nieuwe-Hollandsche-Waterlinie' groep Gorinchem', veiling kavelnr. 704 (geveild in 's-Gravenhage op 30 juni 1996) 18.
14. *Bersiap* betekent 'gereedmaken' (voor de strijd).
15. *Wapenbroeders* (Uitgave van en voor de Nederlandsche strijdkrachten in Nederlandsch-Indië), 3e jaargang no. 18 (Batavia 15 augustus 1948) 3.
16. Ibid, 3e jaargang no. 36 (Batavia 9 december 1948) 3.
17. De heer S.A Lapré RMWO, privébezit, voor dit artikel welwillend beschikbaar gesteld.
18. *Wapenbroeders*, 3e jaargang no. 39 (30 december 1948) 11.
19. *Wapenbroeders*, 3e jaargang no. 35 (2 december 1948) 11.
20. F.W. van Oss en Puspitasari Wibisono, *Batik, Sukma Jawa (De ziel van Java)*, hoofdstuk 'Historie' (Tilburg 1996) 11.

21. A. Veldhuisen-Djajasoebrata, *Bloemen van het heelal. De kleurrijke wereld van de textiel op Java*, Inleiding (Amsterdam 1984) 8.
22. Van Oss, *Batik*, 78.
23. Ibid, 80.
24. Ibid., 90.
25. Hamzuri, *Batik klasik - Classical Batik, The batik proces*, afbeelding (3de druk; Jakarta 1989) 34.
26. Zie verder Hamzuri, *Batik*, vi, 1, 19.
27. B.C. Cats, *LIB's in de tropen* (Maastricht 1961) bijlage 1a.
28. Veldhuisen-Djajasoebrata, *Bloemen van het heelal*, 97.
29. Hamzuri, *Batik*, 38 afb. 8, 59 afb. 91, en 81 afb. 169.
30. Vriendelijke mededeling van de heer C. van Ekeris.
31. Ibid., 40 afb. 16.
32. S.A. Lapré, *Het Andjing NICA Bataljon (KNIL) in het Nederlands-Indië*, Overzicht (2e druk; Ermelo 1988) 7.
33. Vriendelijke mededeling van de heer J.P. Puype (oktober 1996).
34. Hamzuri, *Batik*, 44 afb. 29.
35. A.M. Brouwer, *Tussen Sawahs en Bergen, Het leven van de soldaten in de Tijger Brigade, Geschiedenis en achtergrond* (Salatiga 1948) 5.